

Field : Islamic Sciences

Type : Review Article

Recieved: 14.03.2016 - Accepted: 09.06.2016

Kâdî İyâz (v. 544/1149) ve Endülüs'te Hadis İlmî

Ali ARSLAN

Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Zonguldak, TÜRKİYE

E-Posta: aarslan611@mynet.com

Öz

Kâdî İyâz, 476-544/1083-1149 tarihleri arasında yaşamış bir çok eser bırakmış bir alimdir. Mağrib ve Endülüs bölgesinin en önemli şahsiyetleri arasındadır. Eserlerinin etkisi günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle Şifâ isimli eseri her kesim arasında ayrı bir ehemmiyete sahip olmuştur. Şifâ isimli eserini, aynı zamanda kâdîlik görevinin yaparken yazmış olması, devrinde hâkim olan anlayışı yansıtmaya bakımından da önemlidir. Devrindeki karışıklıklar ve ahlâkî bozulmalara karşı, Hz. Peygamber'e (sav) muhabbetle bağlanıp, gönülleri harekete geçirmeyi ön planda tutmuştur. Eserinin kazanmış olduğu şöhretten dolayı da her devirde üzerine çalışma yapılması neticesini doğurmuştur. İçinde geçen hadisler başta olmak üzere bir çok çalışma yapılmıştır. Hem talebeleri ve onların talebeleri vasıtasıyla, hem de yazmış olduğu eserlerin çok çeşitli alanlarda olmasıyla tesirini günümüze kadar devam ettirmiştir. Onun bu özelliği bakımından kendisi hakkında daha sonra, “Eğer Kâdî İyâz olmasaydı, Endülüs zikredilmezdi” denilmiştir. Eserleri, günümüze etkileri, hadis ilmine ve Endülüs'ün ilmi hayatına katkıları bu bildiri çerçevesinde ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İyâz, hadis, Endülüs

Kadi Iyaz (544/1149) and the Hadith in Andalusia

Abstract

Kâdî Iyâz is a great intellectual who lived between 476-544/1083-1149 and has many published books. Kâdî Iyâz is among great men in the region of Andalusia. His books have great effect on current intellectual life. Especially his Şifâ named book has a great importance in the eyes of all sections. Şifa has been written by Kâdî Iyâz when he was a judge (Kadı). This book is also very important due to its reflecting Kâdî Iyâz era's dominant understanding. Against some social disordinance and moral corruption he has given particular importance to love of prophet Muhammed. On this book many studies have been done due to having great reputation of this book. Especially on hadiths in this book many studies have been done. Under favor of his students and also his students' students also by means of his great books which are about different disciplines his effect is still in progress. Due to his characteristic side, after his era it has been said that "if Kâdî Iyâz has not lived Andalusia would not be mentioned". In this declaration Kâdî Iyâz's books, his current effects, contributions to hadith discipline and Andalusia's intellectual life will be examined.

Keywords: Iyâz, the hadith, Andalusia

Giriş

Endülüs ismi, Müslümanlar tarafından başlangıçta, bir süre ellerinde tuttıkları Fransa'nın güneyindeki Septimania bölgesi dahil İspanya'da yönetimleri altına aldıkları toprakların tamamı için kullanılmıştır. Endülüs fethinin başlangıcı olarak işaret edilen tarih, Hz Osman'ın emriyle Abdullah b. Nafi' b. Husayn ve Abdullah b. Nati' b. Abdülkays'ın sevk ve idare ettikleri bir donanmayla karaya çıkılan 27 (647) yılı olduğuna dair bir görüş bulunmakla beraber, genel kabule göre Târik b. Ziyat'ın emrindeki kuvvetlerin karaya çıktığı tarih 92 (711) yılıdır. Fetihden sonra Endülüs'te 96/714'ten 139/756'a kadar 21 vâlinin görev yaptığı "Vâliler Dönemi", I. Abdurrahman'ın bağımsızlığını ilan ettiği ve emirlik ve halifelik olmak üzere iki dönem geçiren "Endülüs Emevîleri" (139-423/756-1031), merkezî otoritenin dağılmasından sonra küçük şehir devletleri tarzında karşımıza çıkan "Mülûkû't-Tavâif Dönemi" (423-483/1031-1090), Yusuf b. Taşfîn önderliğinde "Murâbitlar" (483-542/1090-1147), Ebû Yusuf el-Mansûr yönetiminde "Muvahhidler" (542-627/1147-1229) ve son olarak Muhammed b. Nasr tarafından Gırnata'da kurulan "Benî Ahmer Emirliği" (636-898/1238-1492) dönemleri yaşanmıştır. (Özdemir, 1995, 10/211-212).

I. Abdurrahman ve I. Hişam'ın emirliği döneminde gücü Abbasiler ve Bizans tarafından kabul edilen Endülüs Emevîleri'nin en parlak dönemi, III. Abdurrahman (300-350/912- 961), oğlu II. Hakem (350-366/961-976) ve İbn Ebî Âmir'in (el-Hâcib el-Mansûr) (367-393/977-1002) yönetimlerindeki bir asra yaklaşan dönem olmuştur. Bu dönemde Kurtuba, Avrupa'nın en ileri kültür düzeyine sahip şehri olarak İstanbul ve Bağdat ile birlikte dünyanın önde gelen üç büyük kültür merkezinden biridir. 113.000 evi, 21 dış mahallesi, 70 kütüphânesi ve câmileri, sarayları, hamamları, taş döşeli ve aydınlatmalı sokaklar ile Kurtuba, hem gelişmiş bir şehir hem de endüstrisi ve sulhu tarıma uygun alt yapısıyla dikkat çeken bir merkezdir. Özellikle ilmi ve âlimleri seven, kendisi de bir âlim olan II. Hakem'in himayesiyle şehirde ücretsiz eğitim yapan 27 okul kurulmuştur. Günümüz üniversiteleri düzeyinde eğitim veren Kurtuba Medresesi de bizzat II. Hakem'in kurduğu 400.000 yazma eser bulunduran kütüphanesi ile henüz Mısır'daki Ezher ve Bağdat'taki Nizâmîye medreselerinin kurulmadığı bir dönemde, dünya çapında bir eğitim merkezi haline gelmiştir. (Hitti, 1980: 3/831; Özdemir, 1995: 10/213-214; Şentürk, 2012: 53-54).

Kâdî İyâz'ın hayatının çoğu Murâbitlar döneminde (483-542/1090-1147) geçmiş bulunmaktadır. Endülüs Müslümanları adına Abbâdî Emiri Mu'temid Alellah'ın (İbn Abbâd) daveti üzerine Murâbitların hükümdarı Yusuf b. Tâşfîn Tuleytula'nın zaptından bir yıl sonra büyük bir orduyla Endülüs'e geçti ve bu sırada Batalyevs'i tehdit eden VI. Alfonso'yu Zellâka Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrattı (1086). Bu zaferle güneye doğru gelişen Hıristiyan yayılması bir süre için durdurulmuş oldu. Yusuf b. Tâşfîn Endülüslü emirlere düşman karşısında birleşmelerini tavsiye ederek Mağrib'e geri döndü. Fakat daha sonra Tavâif-i Mülûkû'nun tekrar birbiriyle savaşması üzerine Hıristiyanlar hücumlarını yeniden başlattılar ve Müslüman emirler tekrar Yusuf b. Tâşfîn'i ikinci defa Endülüs'e çağırdılar. Ancak o, bu gelişinde sırf cihadla yetinmeyip bazı emirlerin ve özellikle de fukahânın teşvikiyle bütün Endülüs'e hakim oldu ve burayı Murâbitlar Devleti'ne bağlı bir vilayet haline getirdi. Murâbitlar'ın Endülüs'teki hakimiyeti yaklaşık altmış yıl sürdü. Bu sürenin ilk yirmi beş yılında içeride istikrar sağlanmış, dışarıda ise Hıristiyanlara karşı başarılı bir cihad faaliyeti yürütülmüştür. Ancak daha sonraki yıllarda iç karışıklıklar yeniden başladı. Bunda Endülüslü emirlerin Murâbitlar'a olan desteklerini azaltmaları, halkın ağır vergiler karşısında bunalması. daha önce Murâbitlara yardım eden fukahâdan bazılarının bu defa tam aleyhte bir tavır takınması ve Kuzey Afrika'da baş gösteren bazı iç huzursuzlukların önemli rolü bulunuyordu.

Hem Mağrib hem de Endülüs'te hemen hemen aynı anda ortaya çıkan bu gelişmeler Murâbitların gücünü zayıflattı ve daha önce Hıristiyanları üst üste yenilgiye uğratan orduları bu defa üst üste bozguna uğramaya başladı. Murâbitların yıkılışıyla (1147) Endülüs'ün siyasi birliği tekrar bozuldu. Bu parçalanmadan istifade eden Kastilya Krallığı Aragon, Piza ve Cenovalılar'dan oluşturduğu bir Haçlı ordusuyla Meriye'yi (1147), Katalanya (Catalonia) Kontluğu da Turtuşe (1148) ve Laride'yi (1149) ele geçirdi. Bir taraftan siyasi parçalanmanın devam ettiği, diğer taraftan Hıristiyan krallıklarının toprak kazanmaya başladığı bu dönemde de Endülüs'ün imdadına yine bir başka Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidler yetişti. (Özdemir1995: 11/211-215).

Siyâsi olarak bu gelişmelerin yaşandığı devirde, dünyaya gelen Kâdi İyâz, aşağıda tekrar değinileceği üzere, dönemin ünlü âlimlerinden muhaddis Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Ceyyanî el-Gassanî (498/1105); Filozof İbn Rüşd'ün dedesi olan Kâdi Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd (520/1126); Kâdi Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed es-Sedefî (514/1120); tefsir, hadis ve fıkıh konularında kıymetli eserleri olan Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden olan İbnü'l-Arabî (543/1148) ve Ebû Bekir Muhammed b. Dâvûd İbn Atiyye gibi önemli şahsiyetlerden ilim tahsil etti.

Kâdi İyâz, 38 yaşındayken Sebte Kadılığı görevine tayin edildi. Sebte'ye çeşitli alanlarda hizmet ederek şehrin gelişmesini sağladı. Daha sonra Gırnata kadılığına tayin edildi. Tekrar Sebte kadılığına döndü. Ancak çeşitli dönemlerde kadılık görevlerinden alındı ve sürgüne gönderildi. Marekeşte ikamete mecbur tutuldu.

Kâdi İyâz Öncesi Endülüs'te Hadis İlimi

Endülüs'ün fethiyle beraber, diğer İslamî ilimler gibi hadis de Endülüs'e girmiştir. Fakat ilk zamanlar, bölge halkının daha yeni Müslüman olması ve ilk gelenlerin daha ziyade cihad ve devlet kurma faaliyetleri üzerine yoğunlaşmış olmaları, hadis ilminin Endülüs'e girişinin biraz gecikmiş olduğunu göstermektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, bu gecikmenin sebeplerinden biri de bölgenin İslam coğrafyasına olan uzaklığıdır. Bu uzaklık ilk zamanlarda, doğu İslam coğrafyasındaki kitapların Endülüs'e girişini 30-40 yıl uzatmıştır. (Öztüprak, 2012: 187-188).

Endülüs'e gelen hadis kitaplarının ilki İmam Mâlik'in el-Muvatta'sıdır. Endülüs'e hadisi getirenlerin ilki, aslen Şam ve Humus'lu olan Muâviye b. Sâlih b. Osman el-Hadramî el-Hımsî'dir ki 125/742 yılında Humus'tan Endülüs'e gelmiştir. (Kurt, 1998: 238). O, Endülüs'te ilk olarak küçük bir mescit inşa ettiği Malaga'ya, daha sonra İsbîliyye'ye, halife Abdurrahman b. Muâviye (v.172/788)'nin isteği üzerine da Kurtuba kadılığıyla görevlendirilmiştir. (Kurt, 1998: 238; Öztoprak, 2013: 150). Ayrıca Abdülmelik b. Habîb el-İlbîrî (238/852) ve Muhammed b. Vaddâh'ın (287/900) Endülüs'e hadisi getiren ilk kişi oldukları bilgisi de bulunmaktadır. Fakat bu bilginin, Endülüs'te, hadis eğitimini sistematik şekilde ilk olarak başlatanlardan biri şeklinde anlaşılması gerekir. Çünkü bu tespitlerde aynı zamanda şu bilgiler de bulunmaktadır: Muhammed b. Vaddâh ve Bakî b. Mahled (276/889), daha sonraki yıllarda İbn Eymen el-Kurtubî (330/941) ve Kâsım b. Asbağ el-Beyyânî'nin (340/951) çalışmaları neticesinde, Endülüs bir dâru'l-hadis olmuştur.

Endülüs'ün Hadis Evi haline gelmesi belli bir alt yapının oluşmasından sonraki süreci ifade etmektedir. 91/710'lardan başlamak üzere 220/834'lere kadar geçen yaklaşık 120 sene hadisin Endülüs'e giriş aşamasıdır. Bu aşama yaşanmasaydı Endülüs'te hicri 250/863'lerde Muhammed b. Vaddâh ve Bakî b. Mahled ile hadis yurduna dönüş mümkün görünmezdi. İbn

Habîb ile başlayan ve Muhammed b. Vaddâh'a kadar geçen dönem hadis eğitiminin temayüz ettiği daha çok hadisin gelişme evresinin yaşandığı bir süreci göstermektedir. Dolayısıyla hadisin Endülüs'e girişinin nüvelerini Muâviye b. Sâlih el-Hadramî oluşturmuştur. (Öztoprak, 2013: 162-163)

Bilindiği üzere hicrî üçüncü asır, hadis ilmi açısından, şarkın altın çağı olarak kabul edilir. Mağrib ve Endülüs'deki hadisçiler, bu gelişmelerden hiç de geri kalmamışlardır. Zira şarkta meydana getirilmiş hadis kitapları ya bizatihi alıp buralara götürülmüş veya buralarda benzerlerini meydana getirmişlerdir.

Örnek verecek olursak, Kâsım b. Asbağ el-Beyyânî ve İbn Eymen el-Kurtubî şarka birlikte yolculuk yapmışlardır. 276 yılında Irak'a geldiklerinde, Ebû Dâvud es-Sicistânî (275/888) ile buluşmamışlar, bunun üzerine Ebû Dâvud'un kitabının konularına göre, her ikisi de kendi şeyhlerinin rivayetlerini esas alarak, ahkam hadislerini cem ettikleri mustahrec türünde değerli birer Musannef meydana getirmişlerdir. en-Nesâî'nin (303/915), Kitâbu's-Süneni'l-Kebîr'ini, iki Endülüs'lü doğrudan en-Neseî'den rivayet etmişlerdir. Bunlardan biri, Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Seyyâr el-Kurtubî (329/940), diğeri ise, Muhammed b. Muaviye b. Abdirrahman İbnu'l-Ahmer el-Kurtubî (358/968)'dir. (Kurt, 1998: 118).

Kâdî İyâz öncesi, Endülüs'e önemli hadis kitaplarının hemen tamamı ulaşmıştır. Sahîhayn yazılışlarından yaklaşık bir asır sonra, Tirmizî'nin (279/892) Sünen'i de beşinci asırda Endülüs'e girmiştir. Fakat her ne kadar Sahîhayn ve Tirmizî'nin Sünen'i, Mağrib ve Endülüs'e geç girmişlerse de, bu eserler üzerine şarkta yapılmış olan çalışmalara öncülük eden pek çok önemli eser, ilk defa Mağrib ve Endülüs'de meydana getirilmiştir. Bunlara örnek olarak şunlar verilebilir: el-Dâvûdî'nin (402/1011) en-Nâsîha fî Şerhi'l-Buhârî'si, el-Muhelleb b. Ebî Sufra'nın (436/1044) Kitâbu'n-Nâsîh fî İhtisârî's-Sahîh'i, İbn Battal'ın (449/1057) Şerhu'l-Buhârî'si ve İbnu't-Tîn'in (611/1214) el-Haberu'l-Fasîhu'l-Câmî li Fevâidi Müsnedi'l-Buhârîyyi's-Sahîh'i ki, bunlar daha sonraki Buhârî şerhlerine kaynaklık etmişlerdir. Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i üzerine de, Ebû Bekr İsmâil b. İshâk b. Uzra el-Ezdî (405/1014), Tevâibu Sahîhi'l-İmam Müslim b. el-Haccâc'ı, ayrıca el-Mâzerî'nin (536/1141) el-Mu'lim b. Fevâidi Müslim isimli eserleri şarklı şârihlere kaynaklık etmiştir. Yine Tirmizî'nin Sünen'i de ilk defa Endülüs'te, Kâdî Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (543/1148) tarafından, Arızatu'l-Ahvezî fî şerhi't-Tirmizî adlı eserle şerhedilmiştir. Mağrib ve Endülüslü muhaddisler el-Kütübü's-Sitte kavramını el-Muvatta ile birlikte düşünmüşler, İbn Mâce'in Sünen'ini ilave etmemişlerdir. Örneğin Rezîn b. Muâviye el-Ahderî er-Serakustî'nin (333/1140), Tecrîdu's-Sihâh ve's-Sünen olarak isimlendirilen, el-Kitâbu'l-Câmi li mâ fî Kitâbi'l-Muvatta ve'l-Buhârî ve Müslim ve'n-Nesâî ve Ebû Dâvud ve't-Tirmizî mine'l-hadis adlı eseri, bu konuda yapılmış ilk çalışmalardandır. (Kurt, 1998: 320-321).

Kâdî İyâz-Hayati-Hocaları

Asıl adı, Ebû'l-Fazl, İyâz b. Mûsâ b. İyâz b. Amrûn b. Mûsâ el-Yahsubî es-Sebtî el-Mâlikî olan Kâdî İyâz, 476/1083 yılı Şaban ayı ortalarında Cebel-i Târik Boğazı'nın Afrika yakasında Sebte'de (Ceuta) dünyaya gelmiştir. (Ebû Abdullah, 1982: 2-3). Doğduğu yere nisbette Sebtî, muhtemelen vefat ettiği yere nisbette Merraküşî diye de anılır. Büyük dedesi Yahsub b. Mâlik, Yemen'in Himyer kabilelerinden olup, Endülüs'e, oradan da Sebte'ye göç etmiş ve buraya yerleşmiştir.

Kâdî İyâz, doğduğu yerde eğitim faaliyetlerine başlamış, önce Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, Arap Dilinin önemli kitaplarını, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm ilminin ana kaynaklarını okumuştur. (Ebû Abdullah, 1982: 6). Kâdî İyâz, 100 kadarının isimlerini zikredip, kendileri hakkında bilgi verdiği hocalarını el-Gunye isimli eserinde zikretmiştir. (Kâdî İyâz, 1982). O, memleketi Sebte'den başlayarak Kurtuba, Gırnata, Mürsiye gibi merkezlerde bulunmuştur. Buralarda ilim tahsil etmiş, ayrıca bazılarında kadılık görevi ifa etmiştir. Gittiği yerlere baktığımızda, Mağrib ve Endülüs bölgesinin dışına çıkmadığı, fakat kendilerinden ilim aldığı hocalar göz önüne alındığında, bölge dışından ilim alan alimlerden yeterince istifade ettiği anlaşılmaktadır: Hocalarından bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Ceyyanî el-Gassânî (498/1015): Sahihayn ravileri ile ilgili önemli eserleri bulunmakta olup, Kurtuba muhaddislerinin reisi kabul edilmektedir.

Ebû Ali Hasen b. Ali b. Tarîf et-Tâhertî (501/1107): Sebte'nin meşhur nahivcisi olan bu hocasının, Kâdî İyâz bir çok eseri okumuştur ki bazıları şunlardır: Ebu'l-Kâsım İshak ez-Zeccâcî'nin (337/949) el-Cumel'i, el-Müberred'in (285/898) el-Muktedab ile el-Kâmil'i, Ebû Ali el-Kâlî'nin (356/967) Kitâbu'l-Emâlî'si, İbn Kuteybe'nin Kitâbu Edebi'l-Kâtib'i, İbn Fûrek'in (406/1015) Müşkilu'l-Hadîs'i ve el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs'i. (Kâdî İyâz, 1982: 141-142).

Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer ez-Zuheydî (501/1107): Bu hocasından okuduğu kitablardan bazıları: el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin (463/1071) Kitâbu'l-Mu'tenif fî Tekmiletî'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif ile el-Fakîh ve'l-Mutefekikîh. (Kâdî İyâz, 1982: 76-78).

Ebû Abdullah Muhammed b. İsâ b. Huseyn et-Temîmî (505/1111): Yaklaşık altı sene Sebte kadılığı da yapan bu hocasından, Kâdî İyâz bir çok eserin icâzetini almıştır. Bu eserler: İmam Mâlik'in (179/795) Muvatta'ının Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (234/848) rivayeti, Buhârî (256/870) ve Müslim'in (261/874) Sahih'leri, Ebû Dâvud'un (275/888) Sünen'i, Ebû Ubeyde el-Kâsım b. Sellâm'ın (224/838) (Şerhu) Ğarîbi'l-Hadîs'i, İbn Kuteybe'nin (276/889) Kitâbu İslâhi'l-Galat'ı, el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin (405/1014) Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs'i, Nesâî'nin (303/915) Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn'in, İbn Abdilberr'in (463/1071) et-Tekassî li-Müsnedi'l-Muvatta'ı'dır. (Kâdî İyâz, 1982: 27-46).

Abdullah b. İdris b. Sehl el-Mukrî (515/1121): Kâdî İyâz, Kur'ân-ı Kerim'i bu hocasından, Nâfî, İbn Kesir, Ebû Amir rivayetleri üzere okumuştur.

Filozof İbn Rüşd'i.in dedesi olan Kâdî Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd (520/1126). (Kâdî İyâz, 1982: 54-57).

Kâdî Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed es-Sedefî (514/1120). İbn Sukkere diye maruf es-Sedefî, Endülüs'te Ebu'l-Velîd el-Bâcî (474/1081), İbn Sa'dûn (567/1172) gibi alimlerden ders aldıktan sonra, Bağdat, Basra, Mısır, Mekke, Vâsıt gibi dönemin önemli ilim merkezlerini dolaştıktan sonra, Mürsiye'ye gelip buraya yerleşmiştir. Kâdî İyâz bu hocasından da şu eserleri okumuştur: Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri, Tirmizî'nin (279/892) Kitâbu'l-Câmi'i ile Şemâilu'n-Nebî'si, Ebû Nuaym el-İsbehânî'nin (430/1039) Riyâdetu'l-Muteallimîn'i, Dârekutnî'nin es-Sünen, el-İstidrâkât ale'l-Buhârî ve Muslim, el-İlzâmât ve el-Mu'telif ve'l-Muhtelif'i, Ebu'l-Velid el-Bâcî'nin el-İşârât'ı ve el-Cerh ve't-Ta'dîl'i, İbn Adî'nin (365/976) Esâmî Şuyûhi'l-Buhârî ellezîne Ravâ Anhüm fi's-Sahîh'i, Kelâbâzî'nin (340/951) el-Hidâye ve'l-İrşâd'ı, Buhârî'nin et-Târîhu'l-Kebîr'i. (Kâdî İyâz, 1982: 129-138).

Ebû İmrân Mûsâ b. Abdirrahmân eş-Şâtîbî (517/1123). Bu hocası da İbn Abdilberr'in bütün kitapları dahil, rivayet hakkı bulunan tüm merviyâtının icâzetini Kâdî İyâz'a vermiştir. (Kâdî İyâz, 1982: 195).

Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Cezîrî isimli hocasından, Ebu'l-Abbâs el-Muberrred'in el-Kâmil'ini okumuştur.

Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb el-Cuzâmî el-Kurtubî (520/1126).

Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali b. Hamdîn et-Tağlibî (508/1114), isimli Kurtuba'da karşılaştığı hocasından Muvatta'nın Yahyâ el-Leysî rivayetini almış ve hocasının Gazalî'nin İhyâ'sına yazdığı reddiyeyi kendisine okumuştur.

Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed er-Rebe'î el-Makdisî (531/1136). Aynı zamanda Sebte'ye tüccar olarak giren Makdisî, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin bütün kitab ve rivayetlerinin icâzetine sahipti. Dârekutnî'nin (385/995) Sünen'i dahil icâzetine sahip olduğu bütün kitapların rivayet hakkını Kâdî İyâz'a vermiştir.

Tefsir, Hadis ve Fıkıh konularında kıymetli eserleri olan, Mısır, Şam, Mekte, Irak bölgesini ilim tahsili için dolaşan ve bir müddet İşbiliye kadılığı da yapan İbnü'l Arabî (543/1148). (Gökalp, 2005: 27-31).

Kâdî İyâz, şark bölgesine gitmemekle beraber kendi bölgesindeki önemli ilim merkezlerine gitmiş, bu bölgelerdeki hocalardan dersler almıştır. İlmî bakımdan belli bir seviyeye geldikten sonra hayatının önemli bir kısmını Sebte, Gırnata gibi şehirlerde Kadılık görevini yaparak geçirmiştir. (Ebû Abdullâh, 1982: 12). Daha sonra Endülüs'e geçmiş, Kurtuba ve Mürsiye şehirlerinde bir müddet kalmıştır. Buralardaki ulemâdan da istifade etmiş ve 508/114 yılının sonlarında doğduğu Sebte'ye geri dönmüştür. İlim meclisleri düzenlemeye başlamış, 515/1121 yılına kadar hem ders hem de eser telifi ile meşgul olmuştur. (Ebû Abdullâh, 1982: 10).

Kâdî İyâz'ın Endülüs'te Hadis İlmine Katkıları (Talebeleri ve Eserleri)

Talebeleri

Kâdî İyâz Sebte'den Endülüs'e ilim yolculuğuna çıkmadan ders meclisleri teşkil etmemiş, ilim talebiyle meşgul olmuştur. En meşhur talebesi Kitâbu's-Sıla fi Târîhi Eimmeti'l-Endelus ile tanınan Halef b. Abdilmelik b. Beşkuvâl'dır (578/1183). İbn Beşkuvâl, Kâdî İyâz Kurtuba'da iken kendisinden ilim tahsil etmiş, ayrıca daha sonra mektub ile de icâzetini almıştır.

Yarım kalmış bir Müslim şerhi bulunan İbnu Ebi'r-Ricâl diye maruf Abdullâh b. Ahmed el-Abderî (566/1170); hocası Kâdî İyâz'ın Meşâriku'l-Envâr'ına tekmile olarak Metâliu'l-Envâr alâ Sıhâhî'l-Asâr adlı eseri kaleme alan İbn Kurkûl diye maruf İbrahim b. Yusuf el-Vehrânî (569/1173); Şerhu's-Şihâb li'l-Kuzâi müellifi Ahmed b. Abdurrahman b. es-Sakr el-Ensârî (569/1173); İhtisâru'l-Muvatta, İhtisâru Suneni't-Tirmizî ve İhtihâru'd-Dürer ve Uyûnu'l-Fevâid ve'l-Haber isimli eserlerin müellifi İbnu'l-Kesîr diye maruf Abdurrahman b. Ahmed el-Ezdî (575/1179); kısa adıyla Fehrese diye şöhret bulan Fehresetu Mâ Ravâhu an Şuyûhihî mine'd-Devâvîni'l-Musannefe fi Durûbi'l-İlm ve Envâi'l-Maârif adlı eserin müellifi meşhur İbn Hayr el-İşbilî (575/1179); Kitâbu'l-Meğâzî müellifi Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî (584/1188); el-Cem' beyne Süneni't-Tirmizî ve Süneni Ebî Dâvud müellifi Muhammed b. Saîd el-İşbilî ve Abdurrahman b. İsâ el-Ezdî (606/1209) meşhur öğrencileri arasındadır. (Gökalp, 2005: 32-33).

Eserleri

Kâdî İyâz, hayatı boyunca farklı meşguliyetleri yanı sıra, tedris ve telife devamlı zaman ayırmıştır. Hatta Mağrib'i, şöhretleri hem şarka hem de garba yayılan eserleri sayesinde Kâdî İyâz'ın tanıttığı yolunda söylenmiş ehl-i Mağrib'e ait meşhur bir söz vardır: "İyâz olmasaydı, Mağrib'in adı anılmazdı." (Lev lâ İyâz mâ zükira'l-Mağrib). (Gökalp, 2005: 41).

Kaynaklarda ona nispet edilen eserler 40 civarındadır. Fakat bunlardan bir kısmı bize kadar ulaşmamış, bir kısmı da isimleri farklı olmakla beraber, aslında aynı kitaba işaret etmektedir. Nitekim oğlu tarafından yazılan eserde kendisine 19 eser nispet edilmektedir. (Ebû Abdullah, 1982: 116-118). Eserleri fıkıh, tarih, hadis ve edebiyat ilimleri ağırlıklıdır. Biz daha ziyade hadis ilimleri ağırlıklı olanları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki (fî-şerefi)'l-Mustafâ: Kâdî İyâz'ın en meşhur ve ismi en çok duyuran eseri olup (Kâdî İyâz, 1984: 3-4), bir mukaddime ve dört kısımdan meydana gelir. Mukaddimedede bu kitabı niçin yazdığını belirtir. Birinci kısım Allah Teala'nın, Hz. Peygamber'in şanının yüceltmesi hakkındadır. İkinci kısım, insanların Hz. Peygamber'e karşı görevlerini ele alır. Üçüncü kısım, Peygamber hakkında düşünülmesi ve söylenmesi caiz olan ve olmayan hususlar anlatılır. Dördüncü kısımda ise, Resûlullah'a dil uzatan veya O'na bazı eksiklikler izafe edenler hakkındaki hükümleri bildirir. Dört bölümden meydana gelen eserde Hz. Peygamber'in yüce kişiliği ve sahip bulunduğu özelliklerle ona karşı saygısız davrananlara uygulanacak ceza konuları ele alınmıştır. Şifâ üzerine pek çok şerh, hâşiye, ihtisar ve ta'lik yapılmış olup, bir çok baskısı bulunmaktadır. (Köten, 1998: 266-278; Gökalp, 2005: 58-63; Kandemir, 2001: 24/116-118).

2. Tertibü'l-medârik ve ta'krîbu'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezâhibi Malik. Kâdî İyâz, bu eserinde kendi asrına gelinceye kadarki zaman dilimi içinde Mâlikî mezhebine mensup 1600 kadar âlimin biyografisine yer vermiştir. (Kâdî İyâz, 1983).

3. Meşâriku'l-envar 'ala sıhâhî'l-âsâr: Buhârî ve Müslim'in Sahihleri ile İmam Mâlik'in Muvatta'sında geçen garib kelimeleri açıklamak ve hataları düzeltmek maksadıyla yazılmıştır. Kâdî İyâz'ın hadis ilmindeki otoritesini gösteren en önemli eserlerdendir.

4. el-İlma' ila ma'riteti usûlu'r-rivâye ve takyîdi's-semâ: Hadis usûlu ile ilgili olan eser, İbnü's-Salah'ın Mukaddime'sinin de önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Eser, Seyyid Ahmed Sakr'ın tahkiki ile Kahire'de, 1389/1970 yılında basılmıştır.

Hadis öğreniminin gerekliliği, hadis ilminin ve hadisçilerin önemi, hadis öğrencisinin uyması gereken ahlâkî vasıflar, hadis öğrenmek için uygun olan yaş, hadis öğrenim ve öğretim metotları, rivâyet lafızları, lafzen-mânen rivayet ile yazılı metinlerin doğru şekilde tespiti için gerekli kuralları ihtiva etmektedir.

Eser usûl konularının çok az bir kısmını ihtiva etmektedir. Delil olarak zikrettiği hadisler dışında bilgileri senedsiz olarak nakletmektedir. Kâdî İyâz, mütekaddimûn usûl eserlerinden önemli ölçüde istifade etmiştir. İşlediği konularda kendisinden sonrakileri etkilemiştir. (Yücel, 2012: 61).

5. İkmalü'l-Mu'lim bi-feva'id (fî şerhi) Müslim. İmam Müslim'in (264/877) Sahih'inin şerhi olan bu eserde Kâdî İyâz, imam Mazerî'nin (536/1141) Müslim üzerine yazdığı "el-Mu'lim fî Fevâidi Müslim" adlı şerhde gördüğü eksiklikleri tamamlamaya çalışmıştır. Müslim'in en geniş ve yaygın şerhi konumundaki Nevevî'nin (v. 676) el-Minhâc'ına büyük çapta kaynaklık etmiştir. Eser Yahya İsmail'in tahkikiyle 1998 yılında Mansûre'de 9 cilt halinde basılmıştır.

6. Bugyetü'r-râ'id li-mâ tazammenehü hadîsu Ummi Zer' mene'l-fevâid: Bu eserinde o, Ümmü Zer hadisi diye meşhur olan hadiste geçen garîb kelimeleri açıklamıştır. Ayrıca râvî lafızlarındaki ihtilafları açıklamış, hadisin işaret ettiği fikhî hükümleri beyan etmiştir. (İlgili eser üzerine, M. Yaşar Kandemir'in, el-Kadî İyâz ve Buğyat ar-Râ'id fimâ fi Hadîs Umm Zar' min al-Favâid isimli basılmamış doktora tezi bulunmaktadır. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Filolojisi Bölümü, 1977).

7. el-Ğunye: Fihristu şuyûhu'l-Kâdî İyâz: Kâdî İyâz hocalarından yüz kadarının biyografisine bu eserde yer vermiştir. Eser Mâhir Züheyr Cerrâr tahkikiyle Beyrut'ta 1402/1982 yılında neşredilmiştir.

8. el-İ'lâm bi-hudûdi kavâidi'l-İslâm (el-Kavâid): Çocuklar için yazılan ve İslam'ın beş esasını ihtiva eden eseri Muhammed b. Tâvî et-Tancî (Rabat 1964 ve 1983) ve M. Sadık el-Minşâvî ile Mahmud Abdurrahman Aldulmun'im (Kahire 1995) yayımlamışlardır. (Kandemir, 2001: 24/117).

Kâdî İyâz'a ait daha bir çok eser bulunmaktadır: İhtisâru şerefi'l-Mustafa, Garîbu's-şihâb, et-Tenbîhu'l-müstenbata ale'l-Kutubü'l-Müdevvene, Nazmu'l-burhân alâ sıhhati cezmi'l-ezân, el-Ecvibetü'l-muhabbera ale'l-es'ileti'l-mutehayyera, Ecvibetü'l-Kurtubiyyîn bunlardan bazılarıdır. (Gökalp, 2005: 45-57).

Kâdî İyâz hakkında, kendi oğlu başta olmak üzere zaman içerisinde bir çok eser kaleme alınmıştır. Bazıları şunlardır: Ebû Abdullah Muhammed, (575/1179), et-Ta'rif bi'l-Kâdî İyâz, thk. Muhammed b. Şerîfe, Matbaatü Fedâle-el-Muhammediyye, el, Memleketü'l-Mağribiyye, Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 2. baskı, 1982; Şemseddin Muhammed Câbir el-Vâdîâşî (749/1348), Tercemetü'l-Kâdî İyâz; Makkarî (1041/1631), Ezhâru'r-riyâz fi ahbâri İyâz; Tûrâbî, el-Beşir Ali Hamd, el-Kâdî İyâz ve cuhûduhü fi ilmeyi'l-Hadîs rivâyeten ve dirâyeten, Beyrut, 1997; Akif KÖTEN, Kadı İyaz, hayatı eserleri ve eş-Şifâ'sının özellikleri, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, c. 7, sayı 7, ss. 269-278; M. Yaşar Kandemir'in, el-Kadî İyâz ve Buğyat ar-Râ'id fimâ fi Hadîs Umm Zar' min al-Favâid isimli basılmamış doktora tezi bulunmaktadır. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Filolojisi Bölümü, 1977); Akif Köten, Kadı İyaz, Hayatı, Eserleri ve Şerh Metodu, UÜSBE, Bursa, 1980, basılmamış doktora tezi; Murat Gökalp, Kâdî İyâz ve Şifâ adlı eserinde Peygamber tasavvuru, (basılmamış doktora tezi), Ankara, 2005. (Gökalp, 2005: 38-40).

Kâdî İyâz'ın Etkileri

Kâdî İyâz'ın, eş-Şifâ isimli eseri kendisinden sonra geniş bir çevrede hüsnü kabul görmüş olup, çok yönlü ilmî kişiliğini göstermesi bakımından da önemlidir. Çok çeşitli kaynaklardan derlediği eserini, bir çok talebesine rivayet için icâcet vermiştir. Yazıldığı tarihten itibaren İslam coğrafyasında büyük ilgi görmüş, üzerinde şerh, haşiye, ihtisar ve tercüme şeklinde pek çok çalışma yapılmış, medreselerde talebelere, camilerde halka okutulmuştur. Özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde düşman tehlikesine ve hastalıklara karşı okunması gelenek halini almış, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin belirttiğine göre amansız hastalıklardan ve âfetlerden korunmak için evlerde eş-Şifâ bulundurulmuştur. Bu âdetin diğer İslâm ülkelerinde de mevcut olup meselâ Sultan Abdülhamid'in sürgünde bulunduğu günlerde Çanakkale savaşlarında zafer kazanılması için eş-Şifâ okuduğu kaydedilmektedir. Eserin Mağrib'de kolayca okunabilmesi için mushaf cüzleri gibi otuz cüz halinde yayımlandığı ve Cezayir'de askerlik görevini yapacak olanların Sahih-i Buhârî ile eş-Şifâ üzerine yemin etme

âdetinin günümüzde sürdüğü bilinmektedir. eş-Şifâ şerhlerinin en güzelini kaleme alan Ali el-Karî de bu eserin sahasında yazılan bütün kitapları ihtiva ettiğini, Kâtib Çelebi eserin son derece yararlı olduğunu ve İslâm dünyasında bir benzerine rastlanmadığını belirtmiş, eş-Şifâ'nın en önemli şârihlerinden olan Şehâbeddin el-Hafâcî eserin aynı zamanda müellifin değerini ortaya koyduğunu vurgulamıştır. Hintli âlim Seyyid Süleyman Nedvî'nin kaydettiğine göre Fransa'da bulunduğu sırada Şarkiyatçı Massignon kendisine, Avrupalılar'a Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmak için eş-Şifâ'nın Avrupa dillerinden birine çevrilmesinin yeterli olacağını söylemiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki pek çok belgede kaydedildiği üzere Osmanlı ülkesinde Şifâ-i Şerif adıyla bilinen esere hem devlet hem halk tarafından büyük ilgi gösterilmiş, Şifâhan (Şifâ-i Şerif mukarriri) adıyla müderrisler tayin edilmiş, ayrıca devletin ve vakıfların desteğiyle "asâkir-i şâhâne"nin ve "donanma-yı hümâyun"un selâmeti için Ravza-i Mutahhara başta olmak üzere Bâb-ı Seraskerî, Bâb-ı Fetvâ, Fâtih Camii, Kastamonu Nasrullah Paşa Camii, Tarsus Nur Camii gibi pek çok camide Şifâ-i Şerif okunup hatimler yapılmıştır. Eser günümüzde çeşitli İslâm ülkelerinde ve Türkiye'deki bazı camilerde halka okutulmaktadır. (Kandemir, 2001, 39/135).

Şerhleri. eş-Şifâ üzerine yazılan pek çok şerhten günümüze ulaşanların bazıları şunlardır: 1. Abdullah b. Ahmed et-Ticânî, el-Vefâ fi şerh-iş'-Şifâ. 2. Tâceddin el-Yemenî, el-İktifâ fi şerhi elfâzi's-Şifâ. 3. İbn Merzûk el-Hatîb, Şerhu's-Şifâ. 4. Sıbt İbnü'l-Acemî, el-Mustefâ fi elfâzi's-Şifâ li'l- Kâdî İyâz. 5. Nûreddin Ali b. Muhammed b. Akbars, Fethu's-Safâ li-şerh-i meânî elfâzi's-Şifâ. 6. Ebekân diye anılan Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Mahlûf er-Râşidî et-Tilimsânî, Ğunyetü ehli's-safâ fi şerhi's-Şifâ. 7. Şümünnî, Müzîlü'l-Hafâ an elfâzi's-Şifâ. 8. Abdullah b. Ahmed b. Saîd ez-Zemmûrî, İzâhu'l-lebs ve'l-Hafâ an elfâzi's-Şifâ. 9. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hasenî et-Tilimsânî, el-Menhelü'l-asfâ fi şerhi mâ temessü'l-hâcetü ileyhi min elfâzi's-Şifâ. Kâtib Çelebi eş-Şifâ şerhlerinin en güzellerinden biri diye nitelemektedir. 10. Şemseddin Muhammed b. Muhammed ed-Delecî el-Osmânî, el-Istifâ li-beyânî meânî's-Şifâ. 11. Ali el-Karî, Şerhu's-Şifâ fi hukuki'l-Mustafâ. 12. Ömer b. Abdülvehhâb el-Urzî el-Halebî, Fethu'l-ğaffâr bimâ ekrema'llâhu bihî nebiyyehü'l-muhtâr. 13. Şehâbeddin el-Hafâcî, Nesîmü'r-riyâz fi şerhi Şifâi'l-Kâdî İyâz. 14. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Fâsî el-Hureysî, Fethu'l-feyyâz fi şerhi's-Şifâ li'l-Kâdî İyâz. 15. İdvî, el-Mededü'l-feyyâz bi-nûri's-Şifâ li'l-Kâdî İyâz. 16. Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed et-Tâdilî, Şerhu's-Şifâ.

Eser ayrıca çok farklı kişiler tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir, ayrıca İngilizce'ye de çevrilmiştir. Eserin üzerine yapılan çalışmalar İslam aleminde aynı canlılıkla devam etmektedir. (Kandemir, 2010: 135-137).

Kâdî İyâz'ın hadis konusunda önemli ikinci eseri olan Müslim şerhi ise, eksik bıraktığı kısımları Tunuslu muhaddis ve müfessir olan ve aynı zamanda Mâlikî kadılığı da yapan Übbî (828/1425) tarafından tamamlanarak yeni bir şerh çalışması olarak yazılmıştır. Übbî eserine İkmâlü İkmâlî'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim adını vermiş (nşr. Muhammed Salih Haşim. I-IX, Beyrut.1415/1994). Übbî İkmâlü'l-İkmâl'i telif ederken Mâzerî, Kâdî İyâz, Ahmed b. Ömer el-Kurtubî ve Nevevî'nin şerhlerini esas almış, ayrıca hocası İbn Arafê'nin görüşlerine sık sık atıfta bulunmuştur. Yararlandığı müelliflerin görüşlerini nakletmekle kalmayıp onları eleştirmiş, özellikle hadis usulüne dair konulara yer vermiş, dini doğru anlayabilmek için sünnete önem vermenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Eserde Übbî'nin kendi dönemi ve çevresi hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler de yer almaktadır. Tilimsanlı alim ve sûfî olan Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî (895/1490), İkmâlü'l-İkmâl üzerine Mükemmilü İkmâlî'l-İkmâl adıyla bir muhtasar çalışma yapmış ve bu iki eser birlikte neşredilmiştir.

(Riyad, ts. Mektebetü't-Taberiyye, nşr. Muhammed Sâlim Hâşim, Beyrut 1415/ 1994). Übbî'ye ve bu eserine dair Abdurrahman Avn tarafından hazırlanan doktora tezi (Tunus/1983) yayımlanmıştır.

Hadis Usulü sahasında yazmış olduğu eseri, Hatîbu'l-Bağdâdî'den sonra bu konuda yazılmış ve onun yerini doldurduğu görülen yeğane eser, onun Kitabu'l-ilmâ ila marifeti usûli'r-rivayeti ve's-semâ ismini taşıyan çalışmasıdır. (Sönmez, 1985: 57). Eserde ilk dikkati çeken husus, eserdeki bilgilerin aktarılmasında senedlerin kısmen terk edilmesidir. Burada şunu da belirtmeliyiz ki, hadis usûlünün senetsiz olarak işlenmesi geleneğinde hadis metinlerini ihtivâ eden rivâyetü'l-hadîse ait kitaplarda senetlerin terk edilmeye başlanmasının tesirinin görülmektedir. Zirâ el-Beğâvî (ö. 516/1122) Mesâbihu's-sünne adlı eseriyle bu geleneği başlatmış daha sonraları da el-İlmâ adlı eserinde Kâdî İyâz bunu usul eserlerine kısmen yansıtmıştır. (Çakan, 1989: 181). Eser, kendisinden sonra yazılan hadis usûlü eserlerine kaynaklık etmiştir. Özellikle İbn Salah'ın Mukaddimesi üzerinde etkileri vardır. Bilindiği üzere İbn Salah'ın ilgili eseri daha sonraki usûl eserleri üzerinde mutlak bir etkiye sahiptir.

Sonuç

Kâdî İyâz, 476-544/1083-1149 tarihleri arasında yaşamış ve bir çok eser bırakmış bir alimdir. Mağrib ve Endülüs bölgesinin en önemli şahsiyetleri arasındadır. Eserlerinin etkisi günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle Şifâ isimli eseri her kesim arasında ayrı bir ehemmiyete sahip olmuştur. Şifâ isimli eserini, aynı zamanda kadılık görevi yaparken yazmış olması, devrinde hâkim olan anlayışı yansıtması bakımından da önemlidir. Devrindeki karışıklıklar ve ahlâkî bozulmalara karşı, Hz. Peygamber'e (sav) muhabbetle bağlanıp, gönülleri harekete geçirmeyi ön planda tutmuştur. Eserinin kazanmış olduğu şöhretten dolayı da her devirde üzerine çalışma yapılması neticesini doğurmuştur.

Hem talebeleri ve onların talebeleri vasıtasıyla, hem de yazmış olduğu eserlerin çok çeşitli alanlarda olmasıyla tesirini günümüze kadar devam ettirmiştir.

Teşekkür

Bu çalışma, "Kâdî İyâz (v.544/1149) ve Endülüs'te Hadis İlmi" proje başlığı altında Bülent Ecevit Üniversitesi 2016-YKD 68500357-01 Proje Kodu ile "Bilimsel Etkinliklere Katılım Desteği" çerçevesinde desteklenmek suretiyle, Ahmet Yesevi Üniversitesi işbirliğinde 13-15 Nisan 2016 tarihinde, 5. Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Kongresinde sunulmuş olan bildiridir.

KAYNAKÇA

- Çakan, İ L. (1989). Hadis Edebiyatı Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usülleri. İfav, 2. Baskı, İstanbul.
- Ebû Abdullah Muhammed (1982). et-Ta'rif bi'l-Kâdî İyâz. thk. Muhammed b. Şerîfe, Matbaatü Fedâle-el-Muhammediyye, el, Memleketü'l-Mağribiyye, Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Baskı.
- Gökalp, M. (2005). Kadı İyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Hitti, P. (1980). Siyâsî ve Kütürel İslam Tarihi. çev.: Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- Kâdî, I. (1982). el-Ğunye Fihristu Şuyûhi'l-Kâdî İyâz. Thk. Mâhir Züheyr Cerrâr, Lübnan.
- Kâdî, I. (1984). eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ. Beyrut.
- Kâdî, I. (1983). Tertibü'l-medarik ve ta'krîbu'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezâhibi Malik, tahkik, Abdulkâdir es-Sehrâvî, el-Memleketü'l-Mağribiyye.
- Kandemir, M Y. (2001). Kâdî İyâz., Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24: 116-118. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Kandemir, M Y. (2010). eş-Şifâ. Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 39: 134-138. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Yücel, A. (2012). Hadis Usûlü. İfav Yayınları, 7. baskı, İstanbul.
- Köten, A. (1998). Kadı İyâz, hayatı eserleri ve eş-Şifâ'sının özellikleri, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (7): 269-278.
- Kurt Ali, V. (1998). Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, M. (1995). Endülüs. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 11:211-225. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Öztoprak, M. (2012). Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları. Marife, 183-197.
- Öztoprak, M. (2013). Hadis İlminin Endülüs'e Girişi. Iğdır Üniversitesi / Iğdır University İlahiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Divinity Faculty 2: 143-163.
- Sönmez, M A. (1985). İbnu's-Salah'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1: 51-60.
- Şentürk, M. (2012). Endülüs Tefsir Kültürü. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/1, 11 (21): 53-72.